

GLÁSER, ROLAND
REGENYE JUDIT

A VONALDÍSZES KERÁMIA ÉS A LENGYELI KULTÚRA TELEPE KÚPON

1974. júniusában Mithay Sándor leletmentést végzett Kúp határában, az Egyes dűlőben.¹ A lelőhely a Pápától délre fekvő falu keleti szélén található, a Bittva patakra lejtő domb oldalában. 1974 előtt Kúp neolitikus lelőhelyként még nem volt ismert, csupán a falu közelebről meg nem határozott részéről említ „kővésők”-et egy Pápa településföldrajzát feldolgozó munka.² Meg kell jegyezni, hogy a lelőhely közelében lakó Szalai Kálmán nagyméretű magköveket talált, tehát nagy valószínűséggel innen származhattak az említett kőeszközök is. A leletmentésre azután került sor, hogy meggyfákat telepítettek a dombra, és a szántás megbolygatta a telepet. Az esetet Varju Domonkos tanár jelentette a pápai Helytörténeti Múzeumnak. A már elültetett fák miatt a leletmentés kiterjedése csak korlátozott lehetett, a magasfeszültségű távvezeték vonalában kínálkozott megfelelő szabad térség, ide fákat nem telepítettek, azonban itt is szántottak, aminek következtében a kultúrreteg 40 cm mélységben elpusztult. A távvezeték azóta áttelepítették. A helyválasztást befolyásolta továbbá az is, hogy a domb oldalában nem volt egyenes a megtelepedés. Az agyagos talaj helyenként kavicsosba vált át, és ezeken a szakaszokon egyáltalán nem volt felszíni lelet, sőt az ásás tanúsága szerint régészeti objektum sem. A gyümölcsösben lakó Szalai Kálmán több éves megfigyelései szerint két nagyobb települési folt található a domboldalon. Ezek egyikén kb. 100 m²-es területet tárt fel Mithay Sándor egy vonaldíszes gödörkomplexummal és egy lengyeli gödörrel, egy másik lengyeli gödör feltárása nem kerülhetett sor, mert túl közel voltak a fák. A feltárt terület északi szélé elérte a dombnak azt a kavicsos talajú szakaszát, ahol már nem volt megtelepedés, a keleti szélén szintén nem volt leletanyag.

A leletanyagot a pápai Helytörténeti Múzeum őrzi 88. 19. 1.—425. leltári számon.

1. gödörkomplexum:

Az I., II. és III. felület területét elfoglaló objektum (vagy objektu-

1. ábra: Kúp-Egyes, a lelőhely

mok) magja egy ÉK–DNY-i tengelyű, 4x3 m-es, a legmélyebb részén 1,30 m mély gödör (1/1.). Az egész objektum mérete 5x9 m, az előbbin kívül még 3 kisebb beásást tartalmaz: 1/2. A II. felület keleti fala mellett; 1/3. az előbbitől ÉNy-ra; 1/4. a III. felület keleti fala mellett. (2. kép).

Az objektumnak különösen a legmélyebbre nyúló részén (1/1) igen sok volt a leletanyag. A cserepek közt gyakoriak az egy edényhez tartozó töredékek. Állatcsont alig fordult elő. Ugyanez a helyzet a lengyeli gödörökben is, tehát talajtani okai lehetnek a csontanyag hiányának, nem pedig történeti. Az objektum DK-i sarkában laza szerkezetű foltot figyelt meg Mithay Sándor a szántott réteg alján. A vörös, égett foltok sora ÉNy-i irányban húzódott. Tekintve, hogy másutt patics nem került elő, az eke által széthúzott, elmállott om拉德król van szó, esetleg tűzhelyről. Az 1/1. gödörben a fekete, paticszemcsés, helyenként faszenes réteg nem található meg teljes mélységben, az aljától 30 cm-re éles vonallal záródik, ez alatt világosabb földben 1–2 cserép volt csupán, tehát az alsó 30 cm-es szakasz feltöltődése megelőzte a szemétgödörként való használatot.

2. gödör: (V. felület DNY-i sarka)

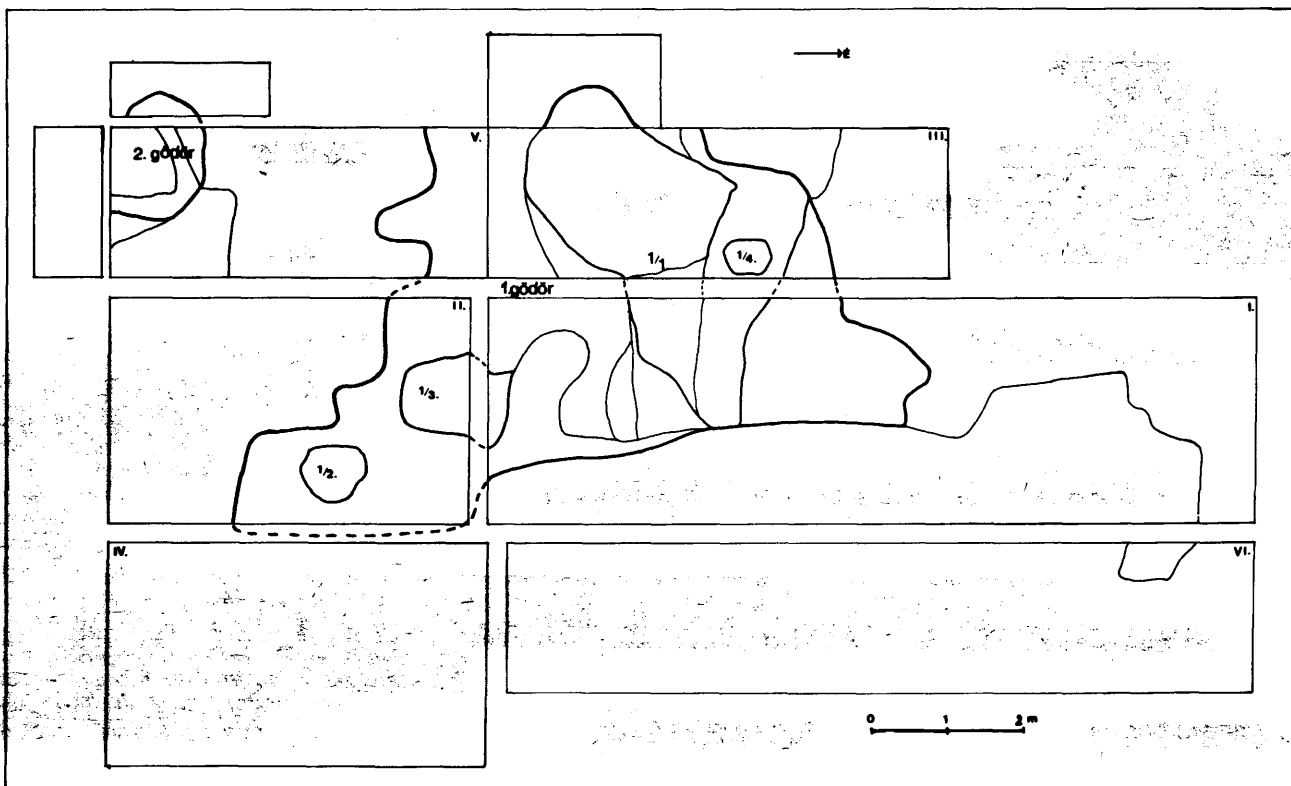
A feltárt terület DNY-i sarkában lengyeli leletanyagot tartalmazó gödör került elő. Méretei: 2x1,5 m, mélysége 1,20 m, az 1. gödörtől való távolsága 2,5 m.

3. gödör:

A III. felület kibővítésének ÉNy-i sarkában 60 cm mélységben az 1. gödörkomplexumhoz nem tartozó újabb gödör került elő lengyeli leletanyaggal. Teljes kiásására a fák közelsége miatt nem kerülhetett sor. A 2. képen a gödör nincs feltüntetve.

Az 1. gödörkomplexum anyaga³ szinte egyöntetűen a dunántúli vonaldíszes kerámiához tartozik. Néhány cserép az első szelvény harmadik ásónyomából, amely a gödör legfelső rétege, eltérő kidolgozásuk miatt a későbbi lengyeli telepről bekerült szórványleletnek tartható.

Az első gödörkomplexumból 61 cserép került elő, melyeknek díszítése és formája bizonyos következtetéseket enged meg kronológiai és kulturális kapcsolataikat illetően. Ezek közé tartozik egy vastagfalú tárolóedény néhány töredéke. A többi vonaldíszes anyag a harmadik szelvényben került napvilágra, a gödör feletti rétegből (2–3. ásónyom, 30–70 cm közötti mélységből), valamint a

2. ábra: A feltárt terület helyszínrajza

gödörrendszertől távolabb, a szelvény északi csücskéből.

A finom kerámia túlnyomórészt szürkés-sötétszürke színű, amely azonban a törésfelületen nem különül el élesen a szürkés-feketés magtól. Néhány esetben úgy tűnt, hogy a felszín eredetileg simított volt. Ritkábban előfordulnak olyan cserepek is, melyek sötétszürke színűek, törésfelületük viszont vörös. Ez a kerámia gyakori a DNy-Dunántúlon, ahol az ún. klasszikus VK⁴ jellegzetes típusaként tartják számon. Az edények közepesen finom csillámos agyagból készültek, és kavicsal, homokkal, ritkábban pelyvával soványítottak.

A durva kerámia általában világosbarna-vörösbarna, néha vöröses színű, sötétszürke-feketés maggal. Többnyire szerves anyaggal soványított, ritkábban kavicsal, melyek nagysága esetenként a 2 mm-t is eléri. Az előkerült cserepeken nem sikerült simításra vagy másfajta felületmunkálásra utaló nyomokat felfedezni.

Az edényformák között gyakoriak a tálak és a mély csészek (I. tábla 11–13.; V. tábla 1–3.), a bomba alakú edények enyhén (I. tábla 1–6.; II. tábla 1–6. 12.; IV. tábla 2–8.) vagy erőteljesebben szűkülő felső résszel (II. tábla 10.; IV. tábla 1.), a palackok ill. az alacsony nyakú bomba

alakú edények (V. tábla 4–7.), valamint a csőtálas formák (II. tábla 13–15.). Különleges formát képvisel egy kisméretű, félgömbös tál, melynek belsejében karcolt vonaldiszes minta látható. (I. tábla 8.)

A durva kerámiaanyagban csak nagy bomba alakú edények (IV. tábla 1–8.), gömbtestű, hengeres nyakú palackok – a nyak és a felső rész ívelten találkozik – (V. tábla 8., 10.) és egy durva, nagy kavicsal soványított tál (V. tábla 1.) határozható meg. Ehhez jön még az a nagy tárolóedény, amelynek nem határozható meg a formája.

A durva kerámia a legtöbb esetben díszítetlen csak ritkán fordul elő ujjbenyomás (IV. tábla 1. 8.), csipés (IV. tábla 4., 5., 8.) vagy körömbeccipés (IV. tábla 6–7.). Ezek két bütyök között vannak szabálytalanul döntve vagy egy sorban a perem alatt futnak körbe.

A finom kerámia díszítése mélyen bekarcolt, U-profilú, 2–3 mm széles vonalakkal áll. Néha előfordulnak 1 mm széles vonalak is, de mindig csak a kottafejes díszítésű, finoman kidolgozott, kavicsal és homokkal soványított, szürke-világosszürke színű cserepeken, a törésen szürke-sötétszürke maggal. Egy a perem alatt körbefutó vonal határolja a díszített sávot. A fő díszítés egy vagy két párhuzamos vonalból álló fekvő, egymásba kapcsolódó S-formájú spirálmotívumok (I. tábla 11., II. tábla 17.), meander-

szerű (I. tábla 4.), rombusz alakú motívumok és meander- vagy spirálszerű elemek. Rövid vízszintes vonalak (II. tábla 16., V. tábla 9.), V-alakú vonalak vagy kampóformájú elemek (I. tábla 2., 9., 12., II. tábla 17., V. tábla 6.) mint ékmotívumok fordulnak elő.

A kottafejes nélküli széles vonalak legjobb párhuzamai a D-Dunántúlon találhatóak. Például a fekvő, egymásba kapcsolódó meanderszerű motívumok⁵ és a kampóformájú elemek tipikusak a dél-dunántúli klasszikus DVK-ban, mint Becsehelyen (I.)⁶, Kustánszegen,⁷ Pári-Altackerén,⁸ Görgetegen⁹ vagy Keszthely-Dobogón.¹⁰ De ugyanígy felbukkan a motívum É-Dunántúlon is mint például Győr-Pápai vámnál¹¹ és Galgahévíz-Ligeti földeken.¹² A VK többi területéről kevés párhuzam ismert. Burgenlandból csak két cserep említhető, amelyek sajnos régi ásatásból származnak és kronológiailag nem pontosan meghatározhatóak.¹³ További analógia ismert Csehországból Nové Dvory 3/83. gödréből. A kísérő kerámia, különösképpen a díszítések és a többször előforduló edényforma profilálan kihajló peremmel itt a motívumot egy korábbi ill. legkorábbi VK kontextusba utalják.¹⁴ Hasonló ékmotívumok a nyugati VK-ban is előfordulnak. Ott, például a Középső-Neckar területén, úgy látszik, hogy csak a második fázisba tartozó (W. Meier-Arendt szerint) kerámián fordul elő.¹⁵ Való-

jában a motívum nem hasonlítható pontosan össze, mert a kampóformájú elemek inkább M-formát képeznek. De ezek az elemek mint ékmotívumok a publikációk szerint ott ritkán fordulnak elő, és főmotívumként csak a DNY-Dunántúlon ismertek. A klasszikus DVK más motívumai és díszítésmódjai a DNY-Dunántúlon kívüli lelőhelyeken Veszprém 51/60.-on,¹⁶ Vaszar-Tóréten¹⁷ és máshol is megtalálhatók. A széles vonalú U-profilú díszítés jellemző az egész Közép-Európa korábbi VK-jára.¹⁸ A széles bekarcolt vonallal díszített kerámia kottafejek nélkül viszonylag egységes képet mutat. Jellemzőek a perem alatt körbefutó vonalak, ékmotívumok és íves főmotívumok. Három edény mégis eltér a szokásos típusoktól. Az egyik egy tál, amelynek a kissé befelé lesímitott pereme és lapos, felfelé szélesedő formája (I. tábla 11.) hasonlít a kustánszegi tálhoz.¹⁹ A forma a legrégebbi VK kónikus tájaihoz áll közel. A két párhuzamos vonalból álló fekvő, egymásba kapcsolódó S-spirálok a legrégebbi VK-ban is megtalálhatók,²⁰ de a Bicske-Bina típusú legrégebbi VK-ban idáig még nem fordultak elő.

A kúpi és a kustánszegi edény²¹ nem pelyvával soványított, habár kevés pelyva kimutatható az agyagban és a soványítás, kidolgozás és szín alapján inkább a DNY-i illetve klasszikus VK-hoz kapcsolható. A lapos, felfelé szélesedő tálforma nem ismeretlen a klasszikus VK-ban, habár több a meredek falú forma. A fekvő, egymásba kapcsolódó S-spirálok a továbbiakban még a kottafejes kerámiától a zselizi csoport középső fázisáig kimutathatók. A másik edény valószínűleg egy kissé bomba alakú edény alsó része, amely a kúpi anyagban többször is előfordul. Három vagy több vonalból álló kötegek díszítik az edénytestet, váltakozva vízszintes és függőleges irányban körben elhelyezve (I. tábla 10.). Ennek a motívumnak szintén a legrégebbi VK-ban vannak párhuzamai, de ugyanúgy előfordul a korai kottafejes kerámiában is.²² Munkaterületemen a belül díszített kis csésze egyedülálló (I. tábla 8.). A Bicske-Bina típusú legrégebbi VK-ban előfordulnak belül besímitott vonalak a meredek falú tálakon.²³ A kottafejes és zselizi kerámián a kis tálformákra jellemző az edény belsejének díszítése. Ugyanaz mondható el a Kárpát-medencére és Csehországra vonatkozóan.²⁴ A DNY-dunántúli VK-anyagban ilyen díszítés még nem fordult elő. Ezért ez a három edény a kontinuitás bizonyítéka lehet a legrégebbi VK és a kottafejes kerámia

között, tipológiailag hidat alkotnak a két fejlődési fázis között.

Hasonló problémát vet fel a bomba alakú edény (II. tábla 17.). A két darab összetartozása, azok kiegészítése, soványítása és színe alapján nagy valószínűséggel biztosra vehető. A profil és a díszítés alapján pedig rekonstruálható a cserepek eredeti helyzete az edényen. A vonal menté folytonos spirálisra valló rekonstrukciót ajánl. A dunántúli területről az ún. klasszikus DVK-hoz tartozó Pári-Altacker²⁵ lelőhelyű edény hozható fel párhuzamul. Nyugaton a legrégebbi VK-ban Libánból,²⁶ a régebbi VK-ban a Rajna-Majna térségéből²⁷ vagy a kottafejes kerámiában Bylanyból²⁸ ismertek analógiák. De a motívum K-Magyarország VK-csoportjában is elterjedt.²⁹ A különálló kottafejekkel kombinált széles vonalak és a folytonos spirális – egy olyan motívum, amely a klasszikus VK-ban és a kottafejes VK-ban fordul elő – világosan mutatják a tipológiai kapcsolatot a két csoport között és egyszerűsített össz-közép-európai összefüggésbe állítják azokat.

Az eddig leírt anyagtól külön kell választani az erőteljesebben szűkülő szájú bomba alakú edények töredékeit, amelyek díszítése kottafejekkel kombinált több párhuzamosan körbefutó vonalból áll (II. tábla 1–6.). A DNY-Szlovákiából³⁰ vagy Ausztriából³¹ ismert analógiák a kialakult kottafejes kerámiához sorolhatók, és a Dunántúlon sincsenek még meg a korai kottafejes kerámia csoportjában.³² Az egyértelműen keskenyebb vonalak, a több egymás alatt levő kottafej, és a perem alatt kötegek körbefutó vonalokból álló díszítés tipológiailag megkülönböztetik ezeket a cserepeket a különálló kottafejekkel díszített kerámiától (II. tábla 16–17.). Viszont az edényformának tökéletes párhuzamai vannak a jellegzetes kúpi anyagban és ugyanígy a DNY-dunántúli VK-ban.³³ Az edényforma egyébként tipikus a Kárpát-medence nyugati részének valamennyi fiatalabb vonaldiszes kerámiájára.³⁴ Különleges az a bomba alakú edény,³⁵ amelyet körbefutó vonalak díszítenek szabályos távolságban kis, hosszúkás kottafejekkel megtűzdelve (II. tábla 10.). Ez a kottafejforma ritkán fordul elő a Dunántúlon. DNY-Szlovákiában ugyanolyan ritkán jelenik meg a kottafejes kerámia középső fázisához tartozó leletek társaságában. Ezzel szemben ez a kottafejforma jól ismert a „nyugati” kottafejes kerámiában Csehországban, ahol végül a Šárka csoportban lesz jellegzetes.³⁶ Ebben az összefüggésben még két kis cserépre (II. tábla 12.) kell a figyelmet felhívni, ame-

lyeket egy több szorosan egymás mellett párhuzamosan futó vonalokból álló szalag díszít. A vonalak szélessége kevesebb, mint 1 mm. Külön karcolták be őket, nem több csúcsú eszközzel, mint ahogy a zselizi csoportban tipikus.³⁷ Anyaga és soványítása kissé finomabb, amennyire szabad szemmel megfigyelhető. Késő kottafejes, vagy a zselizi csoporthoz tartozhat, noha más utalás nincs a késő VK zselizi típusú településre a lelőhelyen.³⁸

A kúpi 1. gödörkomplexum szélessége és benne levő különböző korú beadások alapján, de a benne levő anyag különbözősége miatt sem tekinthető egy komplexumnak. A később belekevert lengyeli cserepeken kívül a kottafejes cserepek kiesnek a gödör inventáriumából. Ezek egy része az első felület 3–5. ásonyomából kerültek elő, azaz a gödör északi részéről, 40–100 cm-es mélységből, másik része az 1/4. gödörből, a harmadik szelvényből. Ez a gödörrel azonban stratigráfiailag szétválaszthatatlan a gödörkomplexumtól, illetve egészen bizonytalan a helyzete. Ez azt jelenti, hogy a leleteket csak tipológiailag lehet megkülönböztetni.

Összefoglalva elmondható, hogy a kúpi leletek tipológiai szempontból kevert képet mutatnak, amely kronológiai következtetéseket tesz lehetővé.

A széles vonalú kerámia az első települési fázist jelenti, amelynek jó kapcsolatai mutathatók ki a DNY-Dunántúlon és Nyugaton. Tipológiailag ehhez áll közel az a néhány cserép, illetve edény, amelyeket különálló kottafejek és széles vonalak díszítenek. A tipológiai rokonság a két csoport között arra utalhat a Dunántúlról származó hasonló leletegyütteseket figyelembe véve, hogy ez a kerámia – a korai kottafejes kerámia – Kúp első települési fázisához tartozik.

A kialakult kottafejes kerámia cserepei a második települési fázisba sorolhatók. A bizonytalan tipológiai beosztás következtében eldöntetlen marad, hogy a kis hosszúkás kottafejekkel díszített edény és a két zselizi jellegű cserép egy harmadik, önálló települési fázist jelölnek vagy még a második fázisához tartoznak. Intenzívebb terepbejárásra és nagyobb ásatásra lenne sürgősen szükség ahhoz, hogy a lelőhely településtörténetét megnyugtatóan tisztázzin lehessen.

A 2 lengyeli gödör egykorú, anyaguk teljesen azonos: téglavörös, szürke, sárga vagy barna színű, homokkal és kavicsal soványított, helyenként érdes felületű, jól égetett kerámia. Igen kevés közte a vékony falú, kis

edénytöredék. Ezek sárga vagy szürke színűek, szintén homokkal soványítottak, néhány esetben vörös festés is megfigyelhető rajtuk. Festésnyomot a durva kerámián nem találunk, azon kizárólag plasztikus díszítést alkalmaztak.

A töredékek alapján rekonstruálható formák:

1. magas hengeres nyakú, vagy enyhén tölcseres nyakú hasas edények (váza alakú edények) (VI. tábla 4., VIII. tábla 2.) Fül és bütyök nélküli edények töredékei tartoznak ide nagyobb, és kisebb, zömökebb változatban. Megtalálhatóak mindkét gödörben, a másodikban több példányban. A forma a kultúra II. fázisában igen gyakori,³⁹ több változatban él a III. fázisban⁴⁰ és a késő lengyeli korú kultúrákban.⁴¹

2. füles edények töredékei (amfóra, fazék)

a) Elsősorban a 2. gödörben fordulnak elő kihajló peremű, ívelt vállú (enyhén vagy élesen profilált) töredékek a nyakról induló és a vállra támaszkodó szalagfüllel. (VII. tábla 6., 9.) A szalagfülek peremen, valószínűleg elhelyezve megjelennek már a II. fázis végén,⁴² a III. fázisban és az ezzel egyidős kultúrákban pedig mindenütt megtalálhatóak.⁴³

b) A 3. gödörben egy peremről induló hurkafüles töredéket sikerült találni. (VII. tábla 1.) Raczy Pál hangsúlyozza ennek a formának a kronológiai fontosságát: a korai fázisban ismeretlen jelenség.⁴⁴ E. Ruttkay a II. b fázisban tartja jellemzőnek,⁴⁵ a szlovák kutatás szerint a Moravany átmeneti fázisban jelenik meg.⁴⁶

c) Egy nagy edény (fazék) egyenes falú, füles töredéke. (VI. tábla 13.)

d) A füles edények töredékei közt kell megemlíteni a csőrös füleket. Mindkét gödörben volt ilyen enyhén ívelt (VI. tábla 5.), illetve kinyúló, szögletes változatban. (VI. tábla 6.) A morva festett kerámián előforduló csőrös fülek tipológiai sorában az I. b, ill. a II. a fázisban találhatók analógiák ehhez a két formához.⁴⁷

e) Lecsiszolódott szélű, ovális alakú füles töredék (VIII. tábla 3.) – korábban simítónak tartott, újabban nehezéknek meghatározott tárgy,⁴⁸ a lengyeli kultúra minden fázisában megtalálható.⁴⁹

3. Alacsony hengeres nyakú, hasas forma, vállán kis bütyökkel (kis fazék) (VI. tábla 2.) a 3. gödörből. A II. fázis óta használt típus.⁵⁰

4. Tálak töredékei

a) Csonkakúpos aljú tál rátett rövid, hengeres nyakkal a 2. gödörből.⁵¹ (VII. tábla 13.)

b) Enyhén kihajló peremű, profilált tál⁵² (X. tábla 8–10.)

c) Behúzott peremű tál.⁵³ (VI. tábla 7., X. tábla 16.) a lengyeli kultúra II. fázisának végén jelenik meg,⁵⁴ a morva festett kerámiában pedig a II. a periódusban.⁵⁵ A szlovák kutatás hangsúlyozza, hogy ez a típus már a Ludanice csoport felé mutat.⁵⁶

d) Rövid nyakú, gömbös testű tálak erősen profilált válltöredékei.⁵⁷ (VI. tábla 9., X. tábla 14.) J. Vladár és O. Krupica szerint ez új forma a Nitra-Brodzany csoportban.⁵⁸

5. Csőtálpas tál (VII. tábla 4., VIII. tábla 10.) Magas és alacsony csőtálpötredékek egyaránt előfordulnak, a tálrész csonkakúpos. (VI. tábla 1.)

6. Konkrét formához nem köthető töredékek

a) Ívelt, nagyméretű oldaltöredék a korai fázisra jellemző kis bütyökkel (VII. tábla 3.)

b) Egyenes peremű edények a perem alatt közvetlenül bütyökkel (fazék vagy tál) (IX. tábla 1.) A bütykök közt előfordul két oldalról benyomott hosszúkás típus is (VII. tábla 10.), a késői lengyeli fázis egyik jellemzője.⁵⁹

c) Enyhén kihajló peremű S profilok (valószínűleg fazék) (X. tábla 2., IX. tábla 6–7.) A peremek gyakran bevagdaltak, (IX. tábla 2–3.) előfordul továbbá egyenesre vágott és duzzadt perem is. Az előző két megoldást alkalmazták a lengyeli kultúra egész ideje alatt, az utóbbi késő lengyeli lelőhelyeken fordul elő.⁶⁰

7. Agyagkanál (VIII. tábla 7., 12., IX. tábla 22.) Félgömbös, rövid nyélcsovés kanalak voltak mindkét gödörben. Két töredék az átlagosnál nagyobb méretű, a kanál átmérője 8 cm.⁶¹ (VIII. tábla 6.)

8. Orsógomb, egy átfűrt cserépdarab.⁶²

9. Finom kerámia.

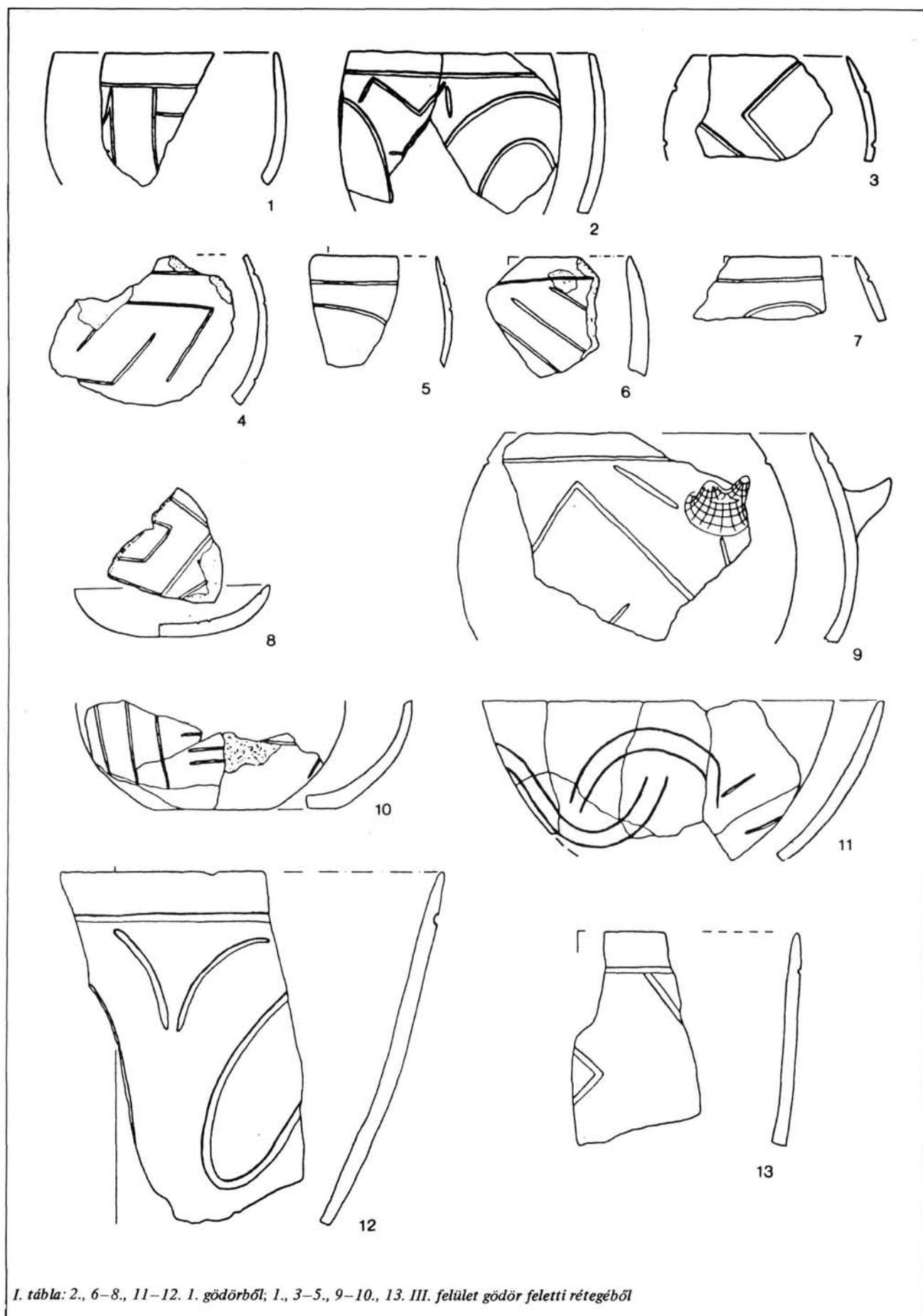
Néhány darab igen vékony falú, sárga, illetve szürke színű töredék is volt a gödrök anyagában, finoman ívelt pohár (IX. tábla 11.), továbbá hengeres nyakú kis edény (IX. tábla 15.) töredékei, a felszíni anyagban pedig egy domború vállú töredék éles hasvonallal, azon kis bütyökkel. A töredékek egy részén halványan vörös festés nyomai láthatók. (IX. tábla 11., 12., 13., 15.) Kizárólag a finom kerámián alkalmaztak festést, vörös színűt. A téglavörös, homokkal soványított anyagú, jó minőségű kerámián egyedül bütyköket találunk díszítésként, ezek közt van kerek, az edényfelületből kiálló fajta (VI. tábla 12.), a lengyeli kultúra II. fázisának jellemzője,⁶³ valamint lapos tetejű kisebb (VI. tábla 2.) és nagy, kerek (X. tábla 4.) változatban, sőt a felszíni anyagban átfűrt kerek bütyök is. Ezzel szemben hiányzik a szarv alakú, a kóni-

kus és a kagylós típus. A lapos tetejű bütyök,⁶⁴ a perem alatti hosszúkás, a 2 oldalról benyomott bütyök, továbbá a d) típusú tál a késői lengyeli fázisban tűnik fel.⁶⁵ Az edényformák közül a peremről induló fülű amfóra, a szalagfüles edény és a behúzott peremű tál a kultúra II. fázisának végén jelennek meg és a III. fázisban gyakoriak. A pasztózus fehér festés hiánya a II. fázisnál későbbre keltezi a küpi gödröket, tehát a Veszprém – Felszabadulás úti telep idejére.

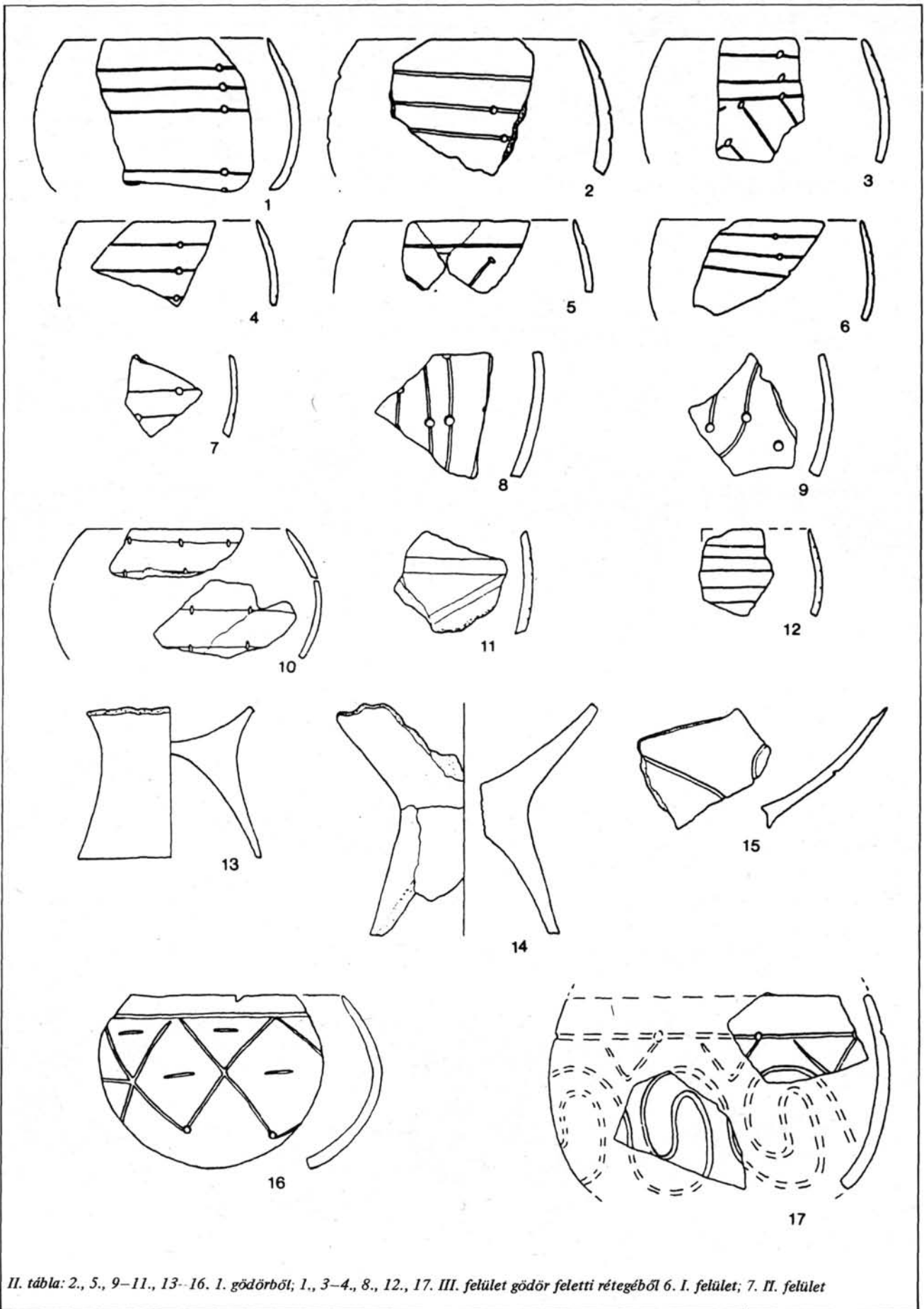
Pontosabban korhatározást az anyag nem tesz lehetővé. Jelentősége abban áll, hogy a lengyeli kultúra Veszprém megyei településterületének jobb megismeréséhez hozzájárul, hiszen korábban teljesen lakatlannak vélt területen fekszik a lelőhely.

JEGYZETEK

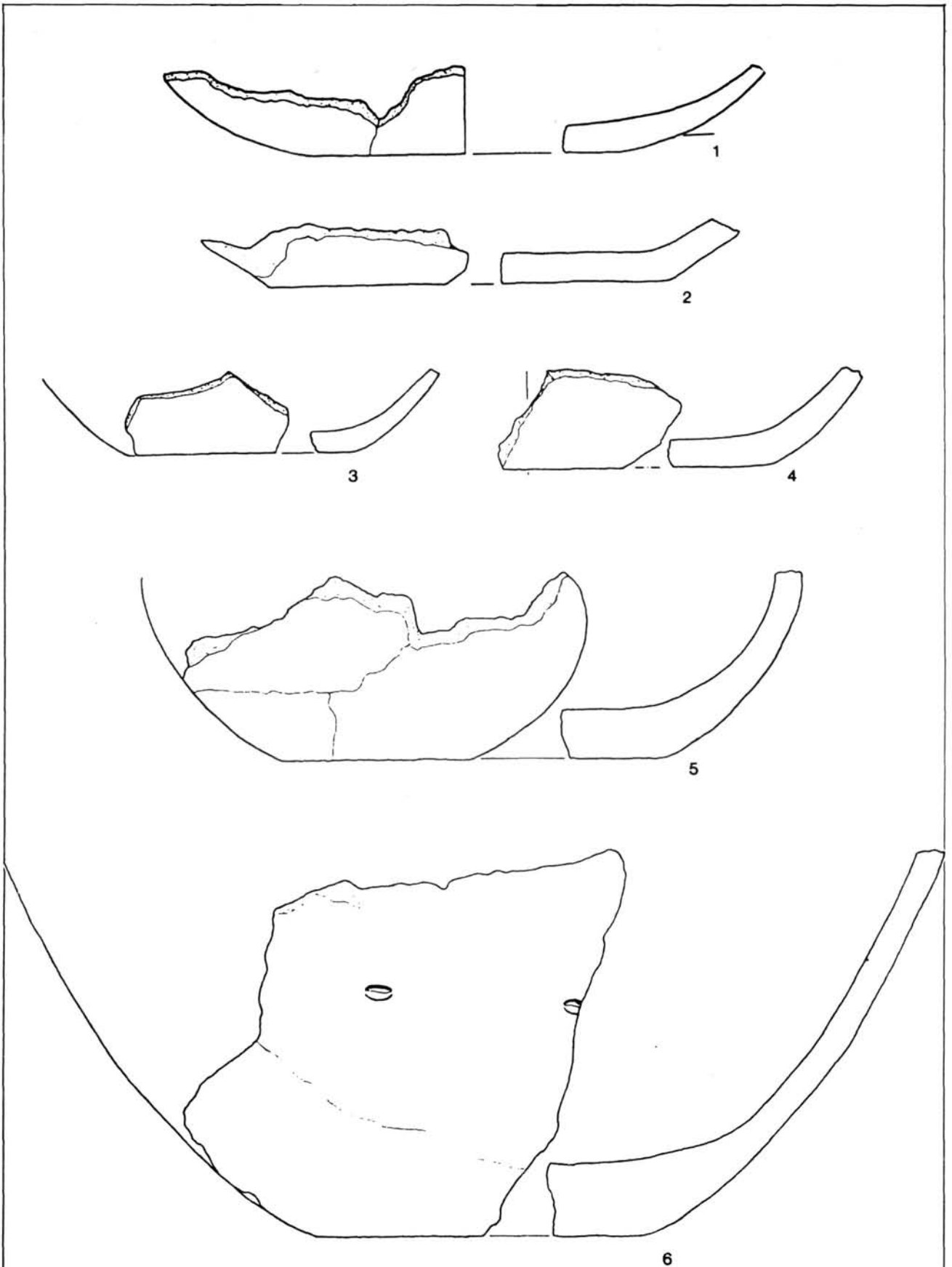
1. Köszönjük Mithay Sándornak a leletanyag átadását.
2. BOGNÁR I. E.: Pápa településföldrajza, Pápa, 1943.
3. Ezen a helyen szeretnék köszönetet mondani Dr. Mithay Sándornak és Regénye Juditnak az anyag publikálására való szíves átengedéséért, továbbá megköszönöm a veszprémi Bakonyi Múzeum igazgatóságának, hogy évkönyvükben közölték ezt a cikket. Egyidejűleg szeretném Németh Margit szíves segítségét is megköszönni, aki magyarra fordította a cikket. A leletek részletes ismertetésére a diszertációm keretében fog sor kerülni. (R. Gläser)
4. KALICZ N.: Funde der ältesten Phase der Linienbandkeramik in Südransdanubien. Mitt ArchInst. 8/9, 1978/79, 29 f és 13. tábla 1–3. Uő.: Neuere Forschungen über die Entstehung des Neolithikums in Ungarn. Symposium „Problèmes de la néolithisation dans certaines régions de l'Europe” Krakow 1979 (1980), 97 ff, különösen 117. A szélesen bekarcolt dél-dunántúli vonaldíszes kerámiát a „korábbi vonaldíszes kerámia” (Flomborn/Ačkovyval analóg), illetve „klasszikus vonaldíszes kerámia” kifejezés jelöli itt. Ez a kifejezés rokon értelmű MAKKAY J., A magyarországi neolitikum kutatásának új eredményei (Budapest, 1982.) által használt „dél-dunántúli vonaldíszes kerámia”-val. Az ottani használattól eltérően ebben a szövegben a „klasszikus vonaldíszes kultúra” a szélesen bekarcolt dél-dunántúli vonaldíszes kultúrát általában jelöli, míg a „déli-dunántúli vonaldíszes kultúra” egy helyi variációt jelent, amelynek fő jellemzője a kámpomotívum. A „korábbi vonaldíszes kultúra” fogalmát az ehhez kapcsolódó kronológiai előítéletek miatt kerüljük.
5. Pl. Balatonendréd és Keszthely-DOBÓGÓ lelőhelyekről ismert.

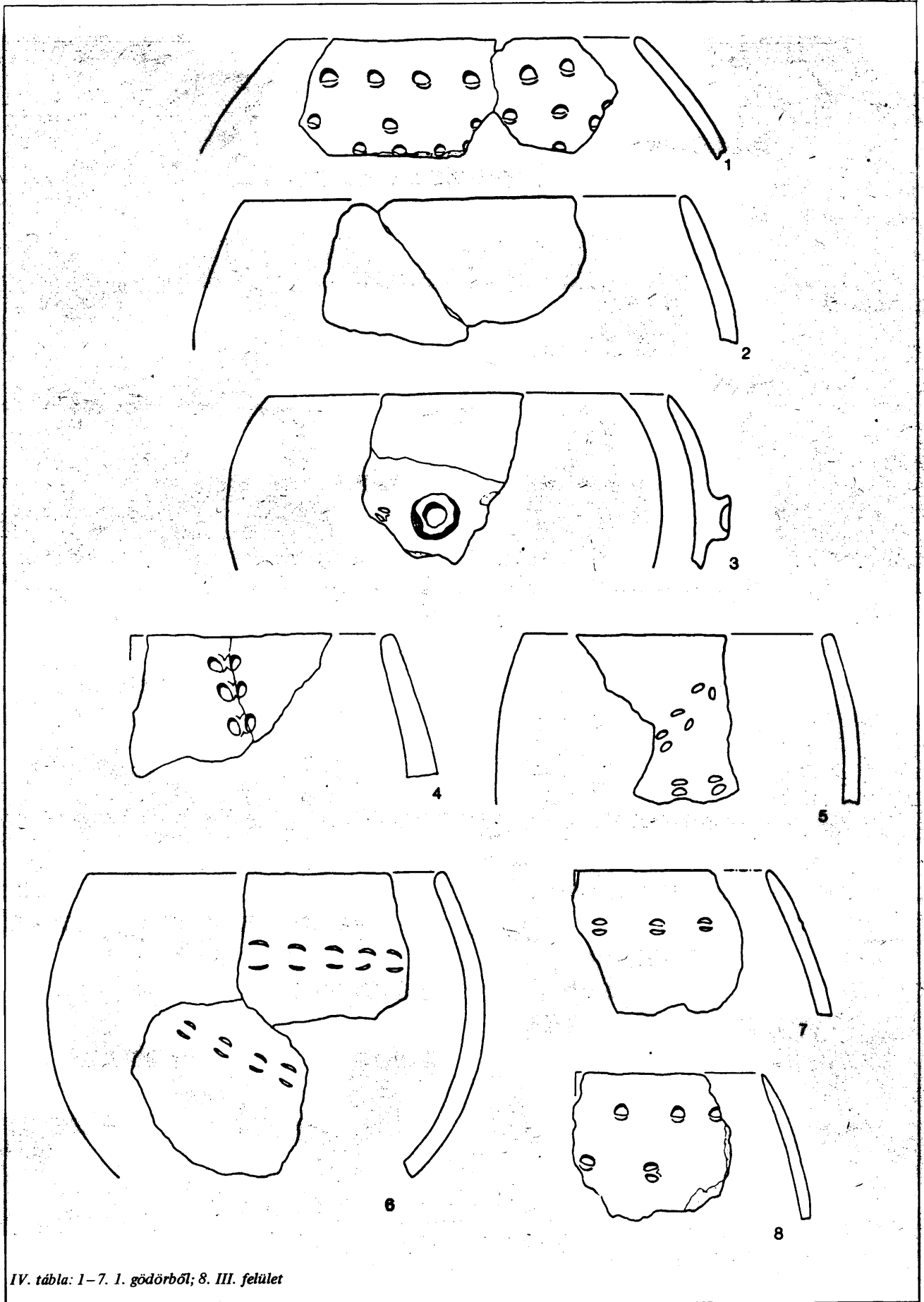
I. tábla: 2., 6-8., 11-12. I. gödörből; 1., 3-5., 9-10., 13. III. felület gödör feletti rétegéből

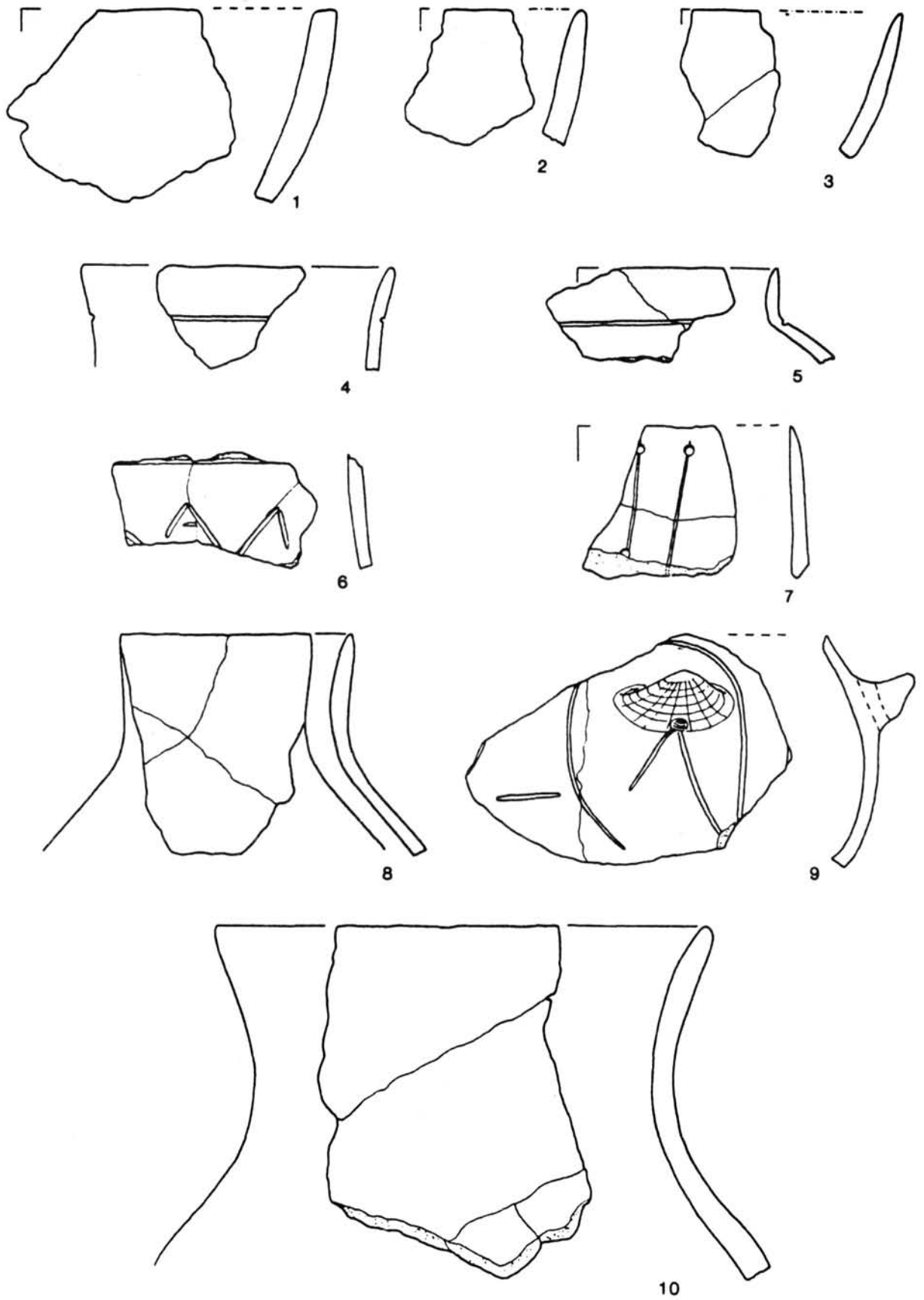
II. tábla: 2., 5., 9–11., 13–16. 1. gödörből; 1., 3–4., 8., 12., 17. III. felület gödör feletti rétegéből 6. I. felület; 7. II. felület

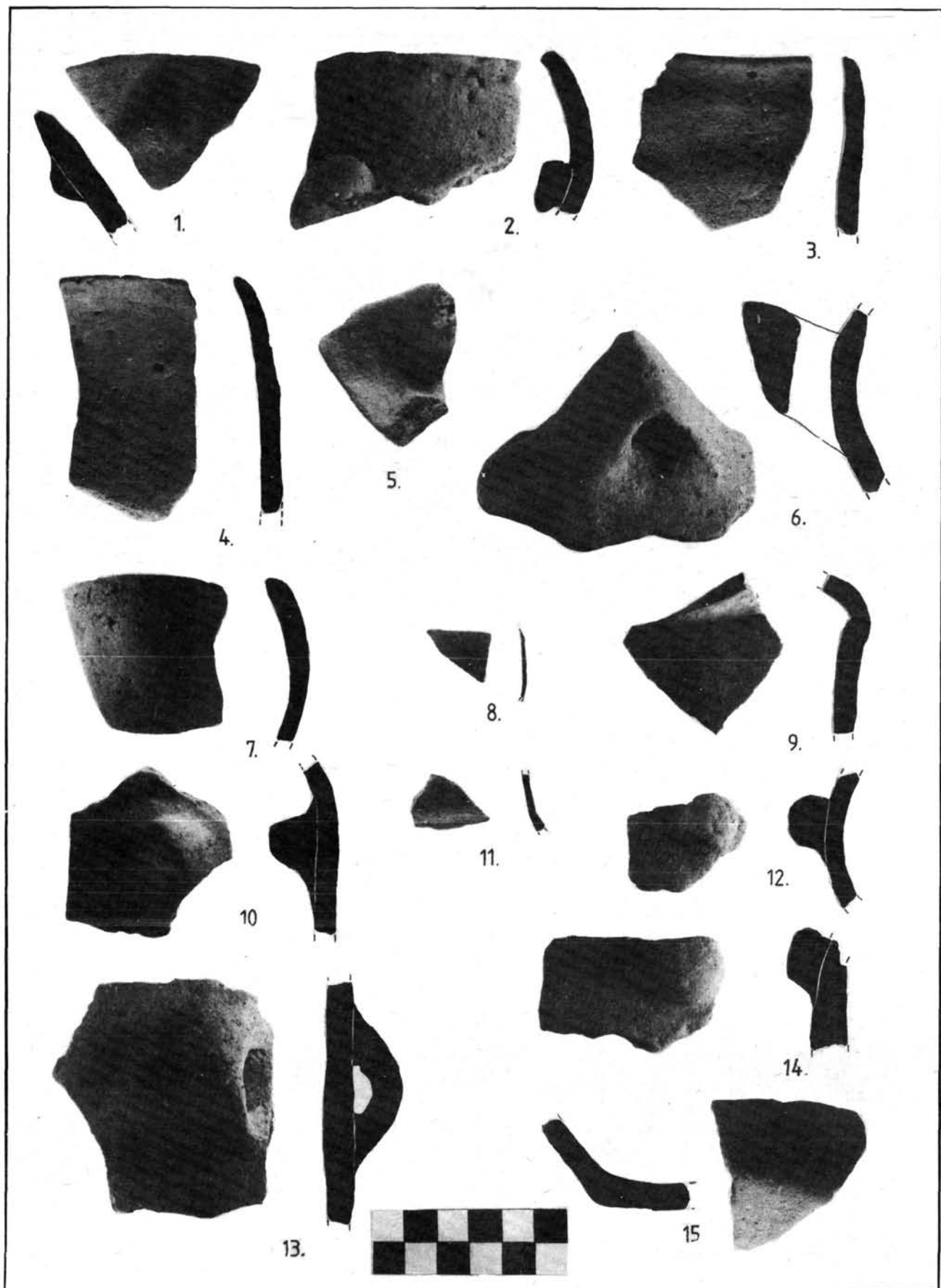
III. tábla: 1., 3., 6. 1. gödörből; 2., 4–5. III. felület

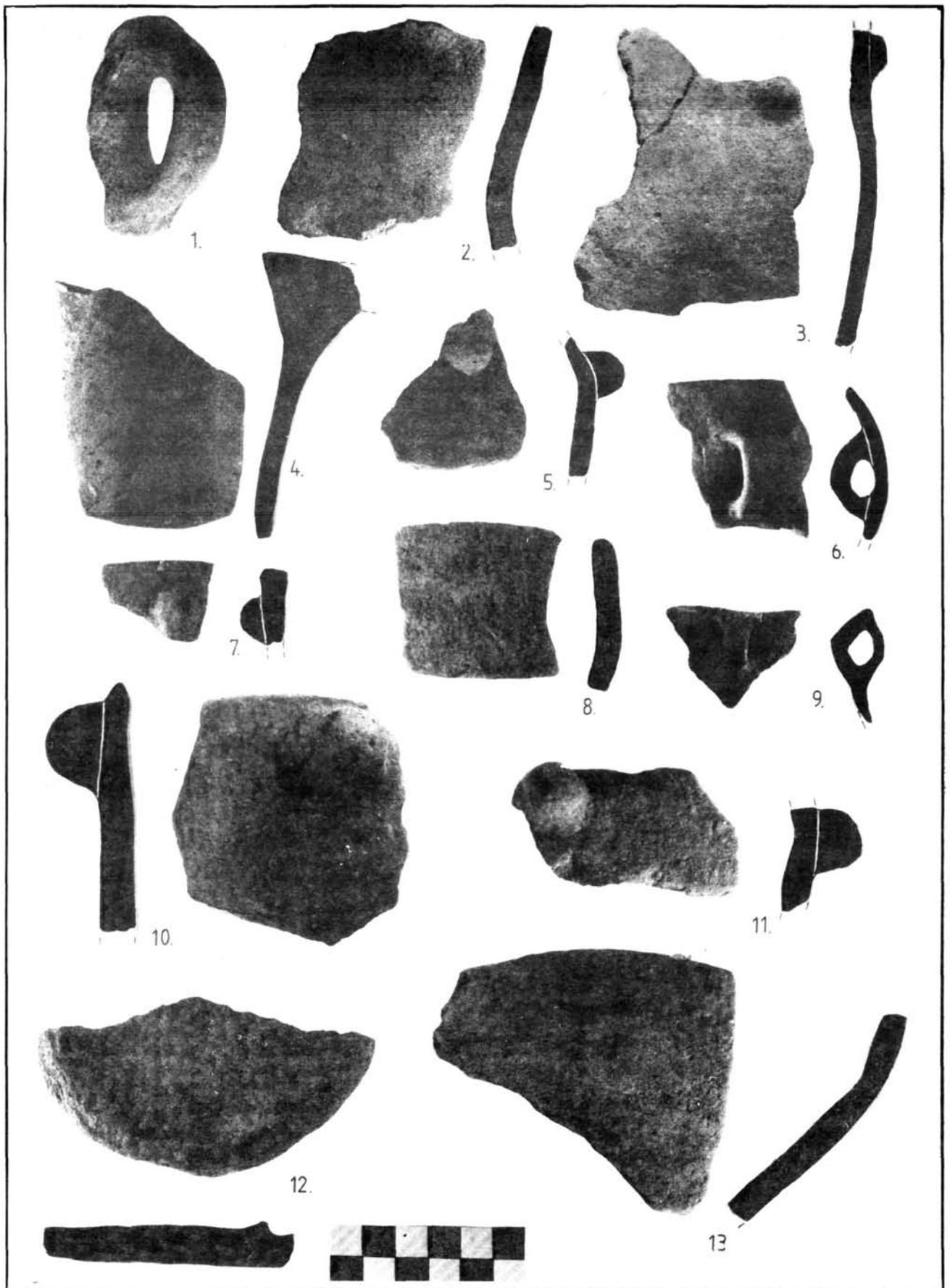
IV. tábla: 1-7. 1. gödörből; 8. III. felület

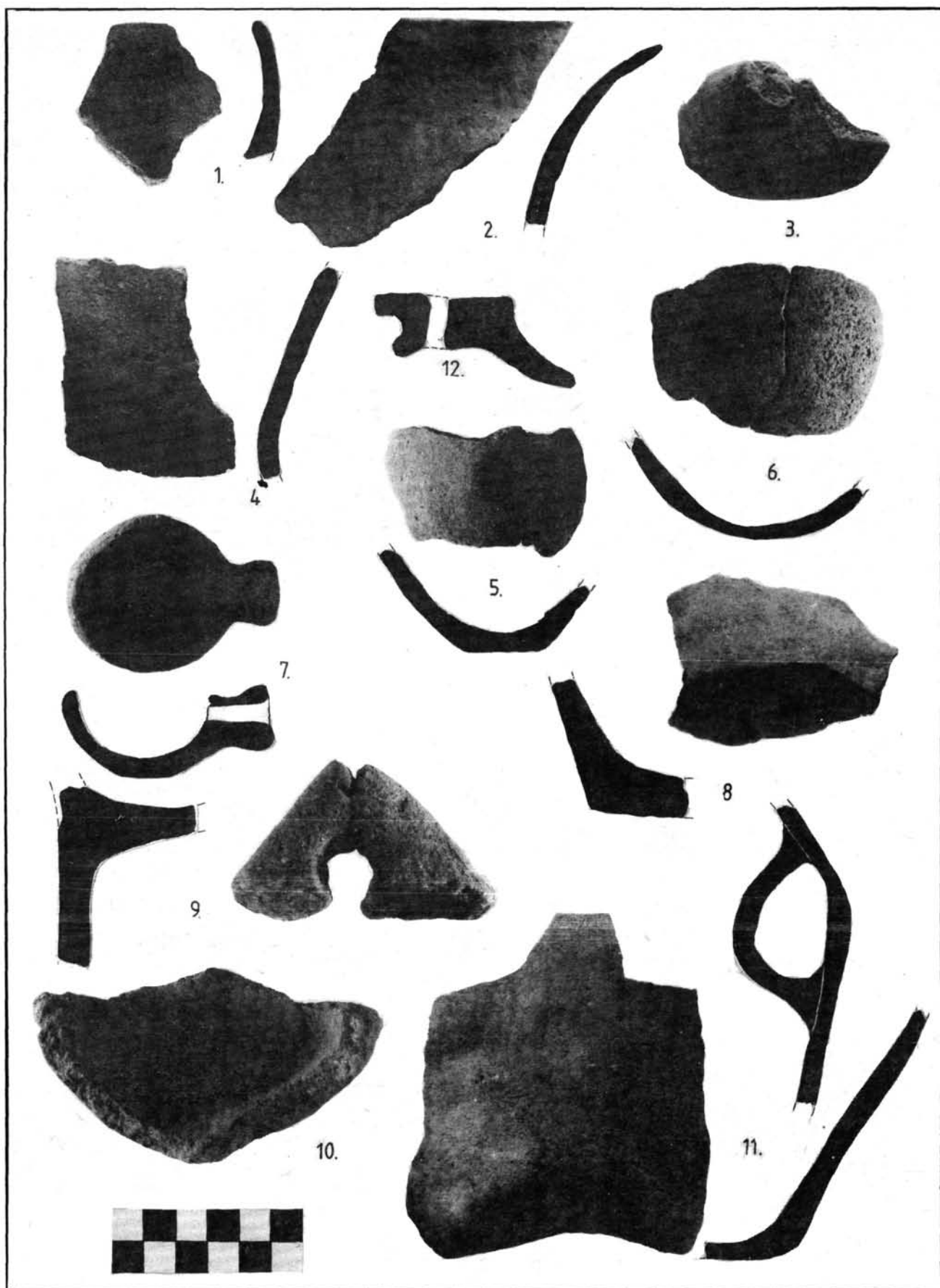
V. tábla: 2., 6–10. 1. gödörből; 1., 4–5. III. felület; 3. II. felület

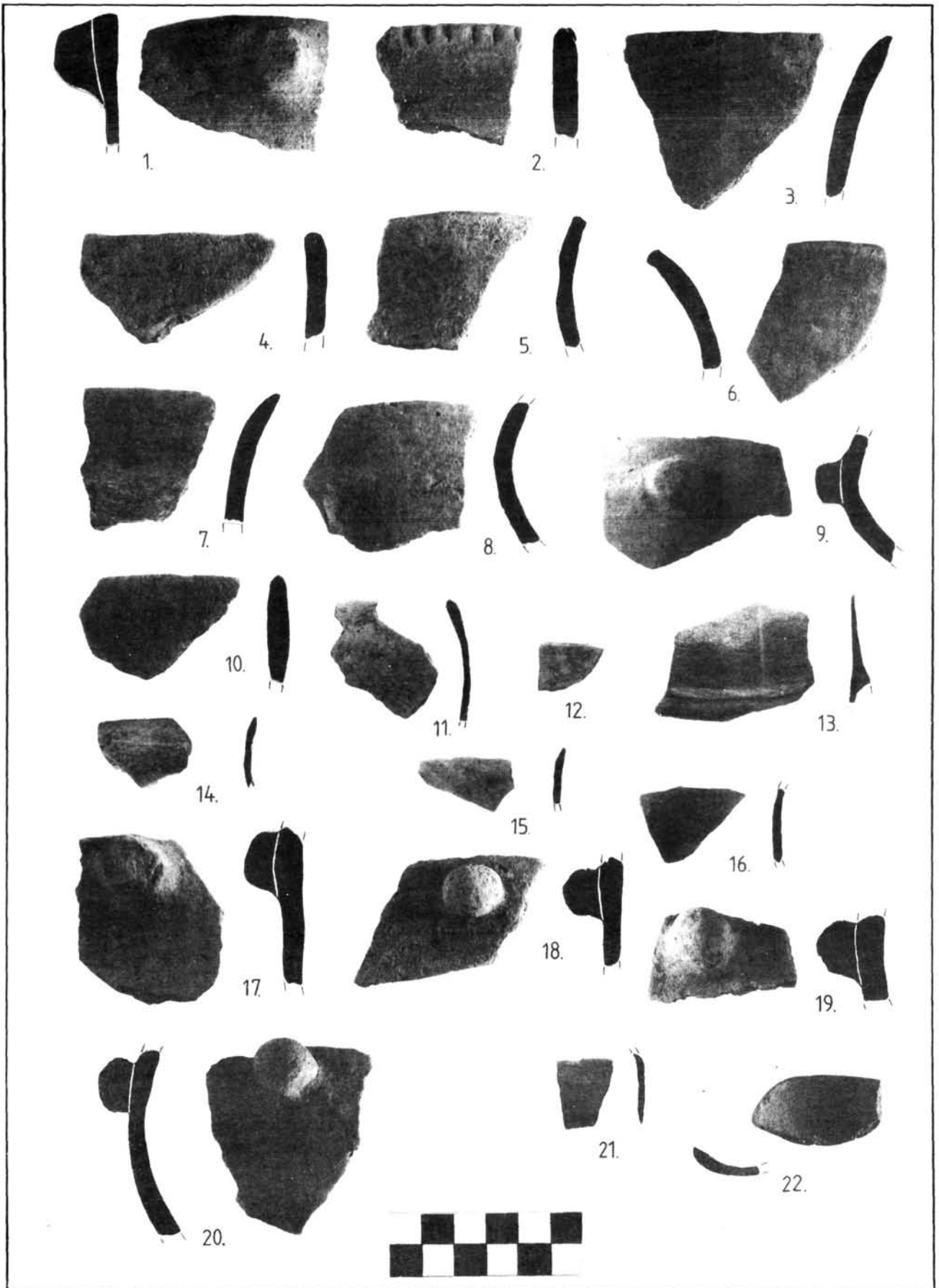
VI. tábla: III. felület kibővítése, 3. gödör

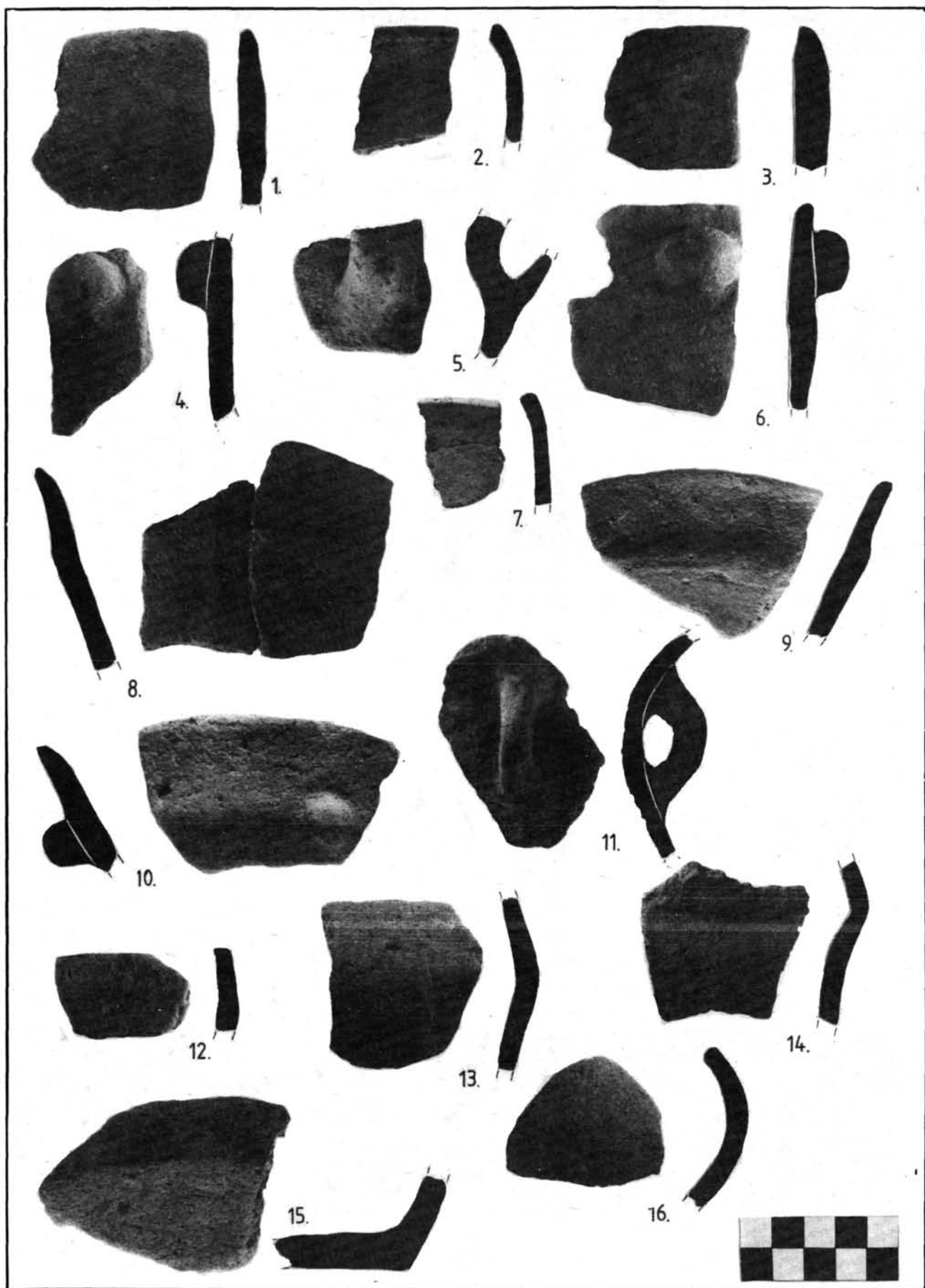
VII. tábla: 1-4., 12. III. felület, 3. gödör; 5-11., 13. V. felület, 2. gödör

VIII. tábla: V. felület, 2. gödör

IX. tábla: V. felület, 2. gödör

X. tábla: V. felület, 2. gödör

6. KALICZ N.: MittArchInst. 7, 1977, 119 f, 48. tábla 1.
7. KALICZ N.: MittArchInst. 8/9, 1978/79, 13. tábla 1.
8. TORMA I.: Neolithische Siedlung und Gräberfeld, kupferzeitliche Siedlung, bronzzeitliche Siedlung Párltacker. MittArchInst. 2., 1971, 27 ff, 7. tábla 10–11.
9. DRAVECZKY B.: Neuere Angaben zur Verbreitung der Linienbandkeramik im südlichen Teil von Transdanubien. Acta Ant. et Arch. X, 1965 (1966) 35 ff, 7. tábla 2. Az ábrát 180°-kal el kell fordítani.
10. Sági Károly ásátása, 1960. MRT 1 (1966) 1. tábla 5. 11.
11. MITHAY S.: Zselizi típusú leletek a Győr, Pápai vámi újabb-kőkori lakótelepen (Funde Zselizer Typus auf einem jungsteinzeitlichen Siedlungs-ort bei der Pápaer Maut in Győr). Arrabona 8, 1966, 5 ff, IX. tábla 5.
12. Közöletlen, az aszódi múzeumban található 82. 25. 1. leltári számon.
13. Antau-Rupa, a lakógödör A. OHRENBERGER, Jungsteinzeit des Burgenlandes (közöletlen disszertáció, Wien, 1949.) XXIV. tábla 20. A „lakógödör” egyszerű karcolt díszítésűn kívül tartalmaz kottafejes és zselizi díszítésű cserepeket is. Haschendorf-Galgenberg. A. OHRENBERGER, im. 399 ff LXIV. tábla 7. Az anyag egy Hallstatt telep által megbolygatott gödörből való. Ohrenberger közlése szerint csak egyszerű vonaldíszes cserepek fordultak elő.
14. I. PAVLÚ–J. RULF–M. ZÁPOTOCKÁ: Theses on the Neolithic site of Bylany. PA LXXVII, 1986, 288 ff, különösen 343 ff, 17. ábra 2.
15. Pl. Offingen, Kr. Waiblingen. Fundber. BaWü 5, 1980, 111. tábla 8.
16. MRT 2 (1969) 1. tábla 1–5.
17. MRT 4 (1972) 1. tábla 1. 16.
18. Ačkóví típus Csehországban, Flomborn nyugaton ún. kottafejes előtti vonaldíszes kerámia Ausztriában, Tichy szerinti I. b fázis Morvaországban, vagy korábbi vonaldíszes kultúra DNy-Szlovákiában (Pavúk 1980, 35–37. ábra, Hurbanovo)
19. KALICZ N.: 1978/79, 13. tábla 2.
20. Pl. Quitta 1960, 10. ábra, Hrotovice.
21. Egyes mintái alapján még a legkorábbi vonaldíszes kultúrába sorolható lenne.
22. Boskovstěj, Prstice, hasonló Hurbanovo vagy Bicske.
23. MAKKAY J.: Excavations at Bicske. I. The early Neolithic – The earliest Linear Band Ceramic. Alba Regia XVI, 1978, 9 ff. VII. tábla, IX. tábla 1., XII–XIV. tábla.
24. Ld. belső díszes cserepek Győr, Pápai vám (Mithay, Arrabona 8, 1966, X. tábla). A csehországi kottafejes kerámiához ld. Pavlú–Zapotocká, Bylany AI, 198, 11984.11986, 143, 09210; 298, 15202. objektum.
25. TORMA I.: MittArchInst. 2, 1971, 7. tábla 11.
26. V. Moucha: Arch.Rozhl. XXV, 1973, 540 ff, 1. ábra 1., rö. I. tábla. Egy fi-
- noman bikónikus edényről van szó a törésvonalán 3 függőlegesen átfúrt füllel, a díszítés egyszerű, folyamatos spirálból áll, amelyet a peremről induló rövid, függőleges vonalak szakítanak meg.
27. Pl. Griedel, Quitta 1960–II, 4f ábra; talán Friedberg, Quitta, 1960, 19b ábra.
28. PAVLÚ–ZÁPOTOCKÁ, Bylany AI, 230, 16037; 238, 12987. objektum.
29. KALICZ–MAKKAY, 1978. 152. tábla 12.–Szakálhát; 188. tábla 7. 10.; 187. tábla 5.; 172. tábla 14. Bük.
30. J. PAVÚK: Chronologie der Želiezovce-Gruppe. Slov. Arch. XVII–2, 1969, 269 ff, 3–6. ábra.
31. Pl. Pulkau (G. Trnka, Siedlungsreste der Jüngerer Linearbandkeramik aus Pulkau, p. B. Hollabrunn, NÖ. Arch. Austr. 64, 1980, 53 ff, 1. kép, 23., 2. kép 1., 3., 18., 3. kép 10.), Gnadendorf/Ch. Neugebauer Maresch, Neolithische und urnenfelderzeitliche Siedlungsstelle bei Gnadendorf, PB Mistelbach, NÖ. FÖ 21, 1982, 107 ff, 9. ábra 5., 6., 12. ábra 4), Frauenhofen/E. Lenneis, Siedlungsobjekte der Notenkopfkemik aus Frauenhofen, Ried Milchtaschen, p. B. Horn, NÖ. Arch. Austr. 68, 1984, 29 ff, 7. tábla 54/1.
32. Ld. pl. Győr, 72. gödör, vagy az abai lelőhely anyagát, mindehhez a letkési vagy a sukorói klasszikus kottafejes komplexumok anyagát.
33. A különös bomba forma előfordul pl. Becsehelyen, Kustánszegen, Balatonendrédén, stb. A bomba alakú edényeknek azonban túlnyomó többségben meredekebb falú profilja van, azaz nem annyira behúzott a pereme. Ugyanez megfigyelhető a korai kottafejes edényeknél is.
34. J. PAVÚK: Slov. Arch. XVII–2, 1969, 288.
35. Rajzban rekonstruálva; a perem- és oldaltörédek falvastagsága közötti különbség az edényformálás során keletkezett egyenetlenségekre vezethető vissza. A két darab összetartozása kétségtelen.
36. Sl. VENCEL: Studie o Sareckém Typu. Sbornik Národního Muzea i Práze A XV–3, 1961, 93 ff. hasonló E. Lenneis i. m. 44., 29. jegyzet.
37. J. PAVÚK: Slov. Arch. XVII 1, 1969, 295.
38. Tulajdonképpen a területnek csak egy kis része volt szisztematikusan kutatva, és a helyi lehetőségek nem teszik lehetővé a szisztematikusan repbejárást.
39. J. Pavúk beosztását követve. J. PAVÚK: Nové nálezy lengyelskej kultúry zo Slovenska. Slov. Arch. XIII–1, 1965, 48., 1. ábra 5. Raczky Pál szerint ez a típus egy korai lengyeli profil továbbfejlődött változata: RACZKY, A lengyeli kultúra legkésőbbi szakaszának leletei a Dunántúlon, Arch. Ért. 1974, 198.
40. VLADÁR–KRUPICA: Spätlengyel Keramik aus Brodzany. Slov. Arch. XVIII–2, 1970, 370. III/C. változat.
41. M. ZÁPOTOCKÁ: Die Stichbandkeramik zur Zeit des späten Lengyel-Horizontes. Študijné Zvesti 17, 1969, XXII. ábra 4., XXVI. ábra 5. KOŠTUŘÍK: Die Lengyel-Kultur in Mähren. Studie Arch. UČA Věd v Brně 1972/6, 6. ábra 19, 22.
42. TOČÍK: Offene Siedlung der Lengyel-Kultur in Komjatice. Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur Nitra-Wien, 1986, 274.
43. J. PAVÚK: Súčasný stav štúdia lengyelskej kultúry na Slovensku. Památky Archeologické LXXII, 1981, 12. ábra, 13–14. RACZKY P.: op. cit. 15. kép, 1., 2., 4. ZÁPOTOCKÁ: op. cit. XXIII. 1. SÜSS: Zum Problem der zeitlichen Stellung der Münchshöfener Gruppe. Št. Z. 17, 1969, 398. és 3. kép 11., 4. kép 10., 13. VLADÁR–KRUPICA: op. cit. 270.
44. RACZKY: op. cit. 198.
45. E. RUTTKAY: Das Neolithikum in Niederösterreich. Forschungsberichte zur Ur- u. Frühg. 12. 1985.
46. PAVÚK: Pam. Arch. 1981, 12. ábra 14.
47. KOŠTUŘÍK: op. cit. 22. ábra 42.
48. LICHARDUS–VLADÁR: Spätlengyelzeitliche Siedlung- und Grabfunde aus Nitra. Slov. Arch. XVIII–2, 1970, 415.
49. Ibidem 306.
50. PAVÚK: Slov. Arch. 1965, 4. ábra 15.
51. POBORSKY: Der gegenwärtige Forschungsstand der Kultur mit mährischer bemalter Keramik. Slov. Arch. XVIII–2, 1970, H tábla 10.
52. VLADÁR–KRUPICA: op. cit. 9. ábra 5.
53. U. o. 7. ábra 2. SÜSS: op. cit. 402., 5. ábra 3.
54. TOČÍK: op. cit. 274. RACZKY: op. cit. 198. szerint a II. periódusban válik gyakorivá. KALICZ: Einige probleme der Lengyel-Kultur in Ungarn. Št. Z. 17, 1969, 184. szerint a Vinča C–D időszakban gyakori.
55. KOŠTUŘÍK: op. cit. 1. ábra 1., 6.
56. VLADÁR–LICHARDUS: op. cit. 306.
57. VLADÁR–KRUPICA: op. cit. 11. ábra 7., 15., 370. I/d típus.
58. Ibidem 364.
59. Ibidem 370., 10. ábra 11., 13., 12. ábra 18.
60. Ibidem 10. ábra 7. VLADÁR–LICHARDUS: op. cit. 308.
61. Hasonló OHRENBERGER: Die Lengyel-Kultur in Burgenland. Št. Z. 17, 1969, 303., 1. ábra 11.
62. VLADÁR–KRUPICA: op. cit. 8. ábra 7. ZÁPOTOCKÁ: op. cit. XXIV. ábra 1. RACZKY: op. cit. 12. ábra 1.
63. KALICZ: op. cit. 198.
64. RACZKY: op. cit. 200.
65. Ld. 59. jegyzet.

Kézirat lezárva: 1988-ban.

ROLAND GLÄSER
JUDIT REGENYE

SIEDLUNG DER LINIENBANDKERAMIK UND DER
LENGYEL-KULTUR IN KÚP

Im Jahre 1974. führte Mithay Sándor eine Rettungsgrabung in der Flur von Kúp (Komitat Veszprém), wo eine neolithische Siedlung durch Pflanzung von Obstbäumen gestört wurde. Der Fundort befindet sich auf dem steilen Hügelhang beim Bach Bittva. Es wurde etwa 100 m² mit einem linienbandkeramischen Grubenkomplex und 2 Lengyel-Gruben ausgegraben. Das Fundmaterial ist im Museum von Pápa aufbewahrt. (Inv. Nr. 88. 19. 1–425.)

Grubenkomplex Nr. 1.

Größe: 5x9 m, Tiefe: 1,30 m.

Dazu gehören Grube 1/1 im Block I., II., und III.

Größe: 4x3 m,

Grube 1/2. im II. Block, Grube 1/3. im II. Block,

Grube 1/4. im III. Block. (2. Abb.)

Grube Nr. 2.

In der südwestlichen Ecke des V. Blockes, Größe: 2x1,5 m, Tiefe: 1,20 m.

Grube Nr. 3.

In der Erweiterung des III. Blockes. Die Grube konnte nicht wegen der Bäume völlig ausgegraben werden. Bei dem in Kúp gefundenen linienbandkeramischen Material handelt es sich im Wesentlichen um den Inhalt eines Grubenkomplexes mit verschiedenen Eintiefungen, dazu um Funde aus dem Bereich oberhalb der Grube. Da sich die einzelnen Teilgruben stratigraphisch nicht voneinander trennen lassen, bleibt nur eine typologische Gliederung der Funde übrig. Danach lassen sich zwei Besiedlungsphasen unterscheiden:

Die erste Phase wird repräsentiert durch Keramik mit grauer-dunkelgrauer Oberfläche und entweder grauem-schwarzen oder, seltener, rötlichem Kern, die mit breiten Ritzlinien verziert ist. Die Ware mit rötlichem Kern begegnet uns vor allem in Südwest-Transdanubien in der von N. Kalicz „klass. Lbk“ genannten Gruppe. Schalen und tiefe Schüsseln, Kumpfe, Flaschen mit niederem, abgesetzten Rand oder – in der größeren Ware – mit weicher Profilierung bilden das Formenrepertoire. Die Verzierung ist nach oben immer durch eine umlaufende Linie begrenzt. Die Ornamente bestehen aus liegenden S – Spiralen, Mäanderhaken parallelen Linienbündeln und fortlauf-

enden Spiralen. Kurze, horizontale Linien, Bögen und Haken werden als Zwickelmuster verwendet, wobei vor allem die Haken deutlich in den südwest-transdanubischen Raum weisen. Zu dieser Phase dürften auch noch Scherben mit einer Verzierung aus breiten Ritzlinien und vereinzelt Notenköpfen (Taf II, 16–17) gehören. Ornamente und Verzierungstechnik stellen eine Verbindung mit der westlichen Lbk, besonders der Phase Flomborn/Ačkovy her.

Der zweiten Phase läßt sich die Notenkopfkeramik zuweisen, die eine Verzierung aus umlaufenden Linienbündeln mit untereinander sitzenden Notenköpfen aufweist. Das nachweisbare Formenrepertoire beschränkt sich in Kúp auf Kumpfe mit stark einziehenden Oberteil und Wahrscheinlich Schüsseln auf niederem Hohlfuß (Taf II, 13–15). Durch die feinere Magerung mit Steinchen und Sand und die dünneren, jetzt eher V-förmigen Ritzlinien läßt sich diese Keramik gut von der ersten Besiedlungsphase absetzen.

Ein Problem stellt das Gefäß TafII,10 mit seiner Verzierung aus kleinen, länglichen Einstichen dar, die in dieser Form im Karpatenbecken fremd scheinen und deren Vergleiche eher in der Notenkopfkeramik Böhmens zu finden sind. Auch die zwei Scherben mit Zseliz-artiger Verzierung (Taf. II. 11–12) wirken gegenüber der Notenkopfkeramik der Phase 2 fremd, sind aber zu wenig charakteristisch, um eine dritte Besiedlungsphase in Kúp zu postulieren.

Das Fundmaterial der zwei Lengyel Gruben ist einheitlich. Die Formen sind:

1. Gefäße mit hohem, zylindrischem Hals oder mit leichtem Trichterhals (Vase) (T. VI. 4., VIII. 2.)
2. Henkelgefäße (Amphore, Topf)
 - a) Bruchstücke mit ausladendem Hand, gewölbter Schulter, Bandhenkel (T. VII. 6., 9.)
 - b) Bruchstück mit Henkel am Rand, (T. VII. 1.)
 - c) Bruchstück eines grossen Topfes mit gerader Wand, und mit Henkel. (T. VI. 13.)
 - d) Schnabelhenkel (T. VI. 5., 6.)
 - e) sg. „Glätter“ (T. VIII. 3.)

3. Bauchige Formen mit niedrigem, zylindrischem Hals mit einem Buckel auf der Schulter (Kleintopf) (T. VI. 2.)

4. Schüsseln

a) mit konischen Unterteil und kurzem, zylindrischem abgesetztem Hals (T. VII. 13.)

b) mit leicht ausladendem Rand, profiliert (T. X. 8–10.)

c) mit eingezogenem Rand (T. VI. 7., X. 6.)

d) mit kurzem Hals und gewölbtem Unterteil (T. VI. 9., X. 14.)

5. Röhrenfusschüssel (T. VII. 4., VIII. 10.)

6. Bruchstücke von undefinierbaren Formen

a) grosse, gewölbte Gefäßwand mit einer Warze (T. VII. 3.)

b) Randstücke mit Buckel gleich am Rand (Topf oder Schüssel) (T. IX. 1., VII. 10.)

c) Bruchstücke mit S-Profilierung (Topf) (T. IX. 6., 7., X. 2.)

7. Löffel (T. VIII. 7., 12., IX. 22.)

8. Spinnwirtel (halb durchbohrt)

9. feine Keramik: kleine Becher mit ganz dünner Wand, zylindrischem oder ausladendem Rand, manchmal rot bemalt. (T. IX. 11–15.)

Die Keramik ist von guter Qualität, ziegelrot, braun, gelb oder grau, mit Sand gemagert. Nur Buckel kommen als einzige Verzierungsart in folgenden Formen vor: es gibt grosse runde (T. X. 4.), kleinere mit flacher Oberfläche (T. VI. 2.), runde, die aus der Gefäßwand ausspringen (T. VI. 12.) und im Oberflächenmaterial, auch durchbohrte Öse. Im Gegensatz dazu fehlen die hornartigen, muschelförmigen und konischen Typen. Zwei von den Buckeltypen, der mit flacher Oberfläche und der längliche, von beider Seite eingedrückte Buckel unter dem Gefässrand, weiterhin die Schüssel von Typ d. kommen erst in der späten Lengyel-Phase auf. Die Amphore mit Henkel am Rand, das Gefäß mit Bandhenkel, und die Schüssel mit einbezogenem Rand erscheinen am Ende der II. Phase der Kultur, und sind üblich in der III. Phase. Das Fehlen der weissen Pastosbemalung datiert die Gruben nach der II. Phase der Lengyel-Kultur.